

ЧОВЕШКОТО РАЗВИТИЕ – В ОПАСНОСТ

Проф. д.ик.н. Методи Кънев

Резюме: Светът е завладян от дух на промяна, водеща към нова структура на общественото устройство и нов смисъл на живота. Тя засяга неговия естествен базисен механизъм, какъвто са взаимоотношенията „индивид – общество“, и налага нов фундаментален организиращ принцип на общественото устройство – човешкото развитие. Сякаш най-сетне се задава времето, писа през 1983 г. Арнолд Мичъл, когато много хора ще са в състояние да използват пълния обхват на силите си, за да водят живота, който наистина искат (Маслоу, 2001). Такъв е предметът на тази статия. Ще се опитам да развия някои издигнати вече идеи, включително и от български учени.

HUMAN DEVELOPMENT– AT STAKE

Prof. Metodi Kanev, Doctor of Economic Sciences

Abstract: The "individual-society" relationship has been studied as a basic functional mechanism, dominated by the organizing principle of social organization in its historically different social forms. It defends the thesis that today, human development has become such an organizing principle. Human development and social development, turning each other into a goal and mechanism for achieving it, are becoming more identical. This is actually the modern social ideal - achieving social structure that creates the best conditions and opportunities for developing the strengths and abilities of each person.

ЧОВЕШКОТО РАЗВИТИЕ – В ОПАСНОСТ

Проф. д.ик.н. Методи Кънев

За комплексния характер, базисния механизъм и организиращия принцип на обществото

Освен природни, животът ни има технологични, икономически, морални, психологически, правно-политически и други аспекти. Наричат се обществени сфери. Но те са също фундаментални качества /свойства/ на всяка човешка дейност. Защото всичко, което човек върши, има икономически аспект, тъй като се използват ограничени средства с възможна алтернативна употреба, придаваща му цена. Всичко, което човек прави, е обелязано морално /духовно, социокултурно, нравствено/. По този начин, човек реализира тежненятията си не само „да има“ ресурси, а и „да бъде“ все повече човек – както са отбелязвали Конфуций, а у нас учителят Дънов. Всичко носи също печата на политическия характер на обществото. Тиранията постига социален ред, но не позволява свободен избор. Неограничената свобода го прави възможен, но самата тя се опорочава във вседозволеност. Липсата на баланс между свободата и социалния ред ги компрометира като ценности и не се постига социална хармония. Всичко изживяваме и психически – с отдаденост или апатия, с увереност в успеха или боязън от провал, с надежди или обезсърчение и пр., засягащи здравето, кондицията, ценностите, мотивацията, етичността и пр. на човека, неговите междуличностни отношения. Тези фундаментални качества на личния ни и на обществения живот взаимно се допълват и подхранват ролево като равнопоставени, но може и да са в субординация и дори да си противостоят. Ако са във времево-пространствена съгласуваност, по-малка е амплитудата на „махалото“ на живота и се постигат социална хармония и напредък. Както казва Монтескьо (Монтескьо, 1984), добро управление е само това, което обединява народа и възпитава добри граждани .

Основа на взаимодействието между качествата на обществото и на индивидите винаги е бил и е социалният **базисен функционален механизъм**, макар исторически да е с променящи се характеристики. Той е в следното: **хората, подсъзнателно или съзнателно, импулсивно или рационално, от една страна интернализират в себе си качествата на жизнената среда и /добри или не/ ги правят свои. Същевременно, от друга страна екстернализират собствените си качества /също добри или не/, като ги обективират в дела и отношения и ги правят качества на обществената среда.** Постоянната реципрочна социална итерация на отношенията на интернализиране и екстернализиране на качества ги укрепва и развива - било в позитивен, или в негативен смисъл.

На този факт са обръщали внимание Хегел, Киркегор, Маслоу и др., доказвайки както детерминиращата роля на жизнената среда в битието на човека, така и човешкото себerealизиране като постоянно преминаване на вътрешното, присъщото на човека, във външно предметно битие. Същият смисъл има лаконичният афоризъм на Левски „Времето е в нас и ние сме във времето. То нас обръща и ние него обръщаме“. Ейб Маслоу основателно пише, че хората не могат да открият аза си, гледайки единствено в себе си. Търсенето

му неизбежно ги насочва и навън, включително към света, водещо до международна синергия (Маслоу, 2001).

Индивидите **интернализират** преди всичко **духа на своето време**. Възприемат жизнената си среда както я чувстват и разбират като ценности, правни и нравствени норми и стереотипи на поведение. Според своя натюрел, нивото си на цивилизованост и социалния си статус ги зачитат или игнорират, правят избор и действат, реализирайки се като субекти на себе си. Така придават на битието си личностна структура и смисъл. Заедно с това, като субекти с определени социални роли, действайки, те въплътяват в обектите на своето въздействие енергия, знания, умения, моралност, естетичност. Правят явни и външни на себе си собствените си качества, **екстернализират се и се обективират** и влияят на характера на обществото като среда.

В това се състои **естественият базисен механизъм на функциониране на обществото. Той е със сила на социален закон**. Благодарение на това, в крайна сметка се формират все повече ресурси, все по-големи възможности, все повече начини за извличане на удовлетворение. В действие, този механизъм, променяйки и човека, и обществените отношения като социална тъкан, се проявява като механизъм на човешкото и на общественото развитие.

Важно е да се отбележи, че на абстрактно ниво **хората винаги се намират в субективно-обективно единство със средствата и условията на живот и дейност**. Иначе не би могло да съществуват. Исторически обаче, това единство е постигано по различен начин, в различни форми и с различен смисъл. Защото на различните епохи е присъщ собствен организиращ принцип на общественото устройство. Това означава **принцип, който исторически доминира обществото и го преподнежда съобразно собствената си целева функция**. Той неизбежно подчинява и преформатира реализацията на базисния функционален механизъм на интернализиране – екстернализиране на качества между индивидите и тяхната жизнена среда.

Най-напред, организиращ принцип на живота е била неговата **природосъобразност**. Домът, земята, инструментите и други средства и условия за деятелност на хората са били схващани като неотделима, неорганична част от самите тях. В това синкретично био-предметно битие те не са имали друга цел, освен възпроизвеждането си в своята субективно-обективна цялост.

При господството на робовладелската и на феодалната аристокрация, единението на хората със средствата и условията на живот е от принципино друго естество. Исторически, то приема главно елитарна форма - емергент на спецификата на обществото. **Себerealизацията на социалните елити е и организиращ принцип, и целева управленска функция на обществото. То е проява обаче не само на тяхното собствено развитие, а е и абстрактна проява на развитието на човешкия вид *sapiens* от рода *homo***.

В модерната епоха, осев организиращ принцип на обществения живот е натрупването на физически капитал. Обективно се овладяват природните сили в полза на човешкия вид, а субективно, на тази основа, се постига личностно обогатяване. Бизнесът става новата религия на човечеството. Предпоставки са свободната частна инициатива и функционирането на икономиката на конурентно-пазарна основа. Те преобразуват и подчиняват на себе си всички останали обществени сфери и отношения. Решаващи стават инженерно-техническата и пазарно-икономическата рационалност, както и максимизиращото поведение. Притежателите на капитала съществуват както

субективно, така и като обективирани в своята собственост. Наемните работници и служители - главно субективно, като притежатели на трудоспособност, и само абстрактно се обективират в приноса си за обществения цивилизационен напредък. Извън конкретната му социална форма и в исторически план, **този процес е закономерен мотивационен механизъм за постигане на обществен прогрес и с това – на развитие на човешкия вид.**

Този принцип е все още в действие. Но, от една страна, икономико-политическият процес все повече се глобализира и олигархизира. От друга страна, постоянно се промотират нови и нови блага и услуги, развихрящи стремежа към потребителско охолство и развлечения, което възпрепятства многостранното развитие на човека съобразно и натюрела му, и изискванията на използваните високи технологии. От трета страна, периодично възникват тежки икономически и екологични кризи.

Заради още неясния му облик, съвременното общество в преход е обозначавано като слединдустриално /Д. Бел/, следкапиталистическо /П. Дракър/, следикономическо и пр. (Иноземцев, 1998). Наред с всичко друго, този преход е свързан с нуждата да се преодолеят **едностранчивостта и «тесните места»** на протичане на съвременните технологично-икономически, комуникационно-информационни и социокултурни процеси. По-рано, такива «тесни места» са били голямата зависимост на човека от природните условия и неговата физическа слабост, и са предизвикали преминаването към използването на машини почти във всичко. От обществено гледище, «тясно място» днес вече не е физическият капитал, а дефицитът на многорелеви функционални възможности на индивидите. Технологичните и социални промени **надскочиха едностранчивата тясно професионална човешка пригодност и тя стана главно препятствие за напредъка. Общественото развитие достигна равнище, което превръща човешкия потенциал в главен свой залог, налагащ интензивно развитие на способностите на самия човек.** Вече никой не може да разчита, че цял живот ще упражнява дадена тясно специализирана дейност. Заради предизвикателствата, пораждани от глобализацията и технологичната революция, все повече се изискват обучение през целия живот, поддържането на поливалентни деятелни умения и деятелна мобилност.

Оттук идва нуждата от **човешкото развитие** като нов организиращ принцип. Той сменя в себе си технико-икономическия, а с него и природосъобразния, и ги прави свои аспекти. **Икономиката прераства в еко-социално-пазарена система от обслужващ обществото тип, а не подчиняваща го на себе си.** Скъсвайки постепенно с досегашната си елитарност, **процесът на човешкото развитие все повече наподобява извирането изпод земята на все по-многобройни малки или по-големи потоци, превръщащи се в притоци на голяма пълноводна река.** Потоците са на цивилизоващите се индивиди, а пълноводната река – развитието на човешкия вид. То става всеобща необходимост. **Развитието на индивидите и общественото развитие все повече стават едно на друго тъждествени. Те са едно на друго и цел, и механизъм за постигането ѝ.** **Нарастващият потенциал на индивидите променя качествата на обществото, а то на свой ред благоприятства още повече човешкото развитие. Този факт е израз на превръщането на човешкото развитие в универсален организиращ принцип на целокупния обществен живот. Той все повече ще се реализира**

практически като интегрална целева функция на институционалните политики. В крайна сметка, както утвърждава Ейб Маслоу, това означава **превръщане в действителност на онова, на което човекът потенциално е способен, воден от човешина** (Маслоу, 2001). Стремежът само към материално благополучие фаворизира икономиката до степен, подчиняваща целия обществен живот. В противовес, многостранното човешко развитие предполага времево-пространствена функционална кохерентност на всички социални сфери. В това е залогът на по-нататъшния цивилизационен процес.

Теоретични възгледи за човешкото развитие. Отикономически анализ към социален синтез

Както твърди професор Т. Владигеров (Владигеров, 1944), съществува „вариаблен закон на развитие на икономическата мисъл“. Би могло да се твърди, че това е закон за развитието изобщо на социалната мисъл. Ще посоча факти на нейното циклично видоизменение.

Още в древността е отстоявана идеята за усъвършенстване на човека. В Индия - чрез парадигмата „Небе-Земя-Човек“, а в Китай - в рамките на антропокосмическата визия „**Нито човекът без света, нито светът без човека**“. Конфуций е извел в етическата си концепция за възвисяване на човека три фактора - трупане на познания, човечност, символна култура (Чън, 2001). В Антична Гърция полисът е възприеман като форма за постигане на нравствен и справедлив социален ред, осигуряващ развитието на науката, образованието и изкуствата, за каквито са смятани и занаятите, като условия за развитие на свободните граждани. Сократ издига императива „познай себе си“, а Протагор утвърждава човека като „мяра на всички неща“. Ксенофонт /430-356 г.пр. Хр./, осъзнавайки базисното значение на материалните нужди, използва термина „икономика“ без какъвто и да било предикат. Така лаконично изразява **закона, управляващ домакинството** на свободните граждани. Аристотел отграничава и защитава икономиката като ориентирана към човешките нужди от хрематистиката като самоцелно трупане на богатство. Но третира господството и подчинението като универсален природен закон. **Тази древна парадигма е смятана за надисторична матрица на живота, в която може да се преодолее човешкият и социалният примитивизъм.**

Феодалната аристокрация, с оглед на възпроизводството на собствения си живот, също като робовладелската по отношение на робите, се отнася към крепостните като към своя одушевена собственост (Маркс & Енгелс, 1978). И в тази епоха **свързаността на човешката субективност с нейните предметно-деятелни условия е с характер на социалнокласов елитизъм.** П. Абелар, Р. Бейкън, У. Оккам, Ибн Халдух /XI – XIV в./, опирайки се на „социалната физика“ на обществото, отхвърлят средновековния морално-теологичен рационализъм и пренасят **центъра на тежестта на управлението от частното към „националното домакинство“.** Израз на тази промяна е и съчинението на Монкретиен /1575-1622/ „Тракт по политическа икономия“. Предикатът „политическа“ /от „политеа“ - обществено устройство, управление, политика/ показва, че става въпрос за **икономия от обществена гледна точка.**

У. Пети, Фр. Кене, А. Смит и други се застъпват за произтичащия от „естествените закони“ либерално-конкурентен икономически ред. Като

двигател е издигнат **личният интерес, стига да не противоречи на общия**, с оглед на хармония в обществото. Смит, привърженик на вигите, двустранно изразява методологическото си кредо. В „Теория на нравствените чувства“ осветлява добродетелната, но и егоистична човешка природа. (Смит, 1997), а в „Богатството на народите“ - пазарно организирания манифактурен капитализъм, в който тя се проявява. Смит примирява моралния алтруизъм и икономическия егоизъм на индивида с твърдението, че **той може да реализира собствения си интерес само като удовлетворява по пазарен път интересите на другите индивиди, а по този начин – и обществения интерес, стига да действа при съвършена свобода и съвършено правосъдие** (Смит, Богатство на народите, 1983).

Джеймс Мил, Д. Рикардо и други утвърждават термина „политическа икономия“ и той става общоприет. Изключение е Германия. Й. Х. Юсти я нарича по-понятно - „държавностопанско учение“, в което съвместява, подобно на Смит, стопанската свобода с „бдителната държава“. Меродавна обаче остава тезата за **икономиката като самостоятелно господстваща сфера в обществения живот**. Този „дух на времето“ доведе в ХХ-я век до McDonald's модела на потребителското общество. Икономикът се превърна, по думите на Джоан Робинсън /1903-1983/, в „кутия за аналитични инструменти“. Макростатистически репери станаха Брутният вътрешен продукт /БВП/ и Брутният национален доход /БНД/, което донесе на Саймън Кузнец /1901-1985/ Нобелова награда. Използването на тези репери като всеобщо мерило на благоденствието на нациите се превърна, според Марк Блауг, в „евангелие“ на икономическата наука и политика. Стигна се, по израза на Нийл Фъргюсън, до „неудържимо възвисяване на парите“ и преклонение пред материалното охолство като тип култура. От средство те станаха самоцел (Ferguson, 2009).

Като контраверсия на икономическия класицизъм още през ХІХ век възникнаха редица идейни критически течения. Дж. Ст. Мил (1806-1873), последният негов представител, вече с разколебана вяра, твърди, че човек не може да е добър икономист, ако е само това. Радикалният критик е Маркс с теориите си за акумулацията на капитала, експлоатацията, кризите и пр. На тази основа дефинира **капитала като изгубилия себе си човек в противовес на човека като най-ценен капитал**. Критически са също немският консервативен романтизъм на А. Мюлер, национализмът на Фр. Лист, историцизмът на Г. Шмолер, френският социологизъм и пр. Те изведоха на преден план **народния дух, културата, правото, морала и държавното управление като духовни сили - по-важни от физическия капитал и пазарните механизми**. По-уравновесена е позицията на В. Парето, Е. Дюркем, Т. Парсънс, Й. Шумпетер и други. Те смятат, че **икономическият, духовният и правно-политическият живот трябва да имат паритетна стойност, тъй като взаимно се предпоставят, корелират, допълват и когигират с оглед на хармонията на обществения живот** (Кънев, 2013).

Поучителни у нас са становищата на д-р Ив. Богоров и на професорите Г. Данаилов и Т. Владигеров – родоначалници на българска икономическа школа, достойна за следване и развитие. Авторитетът им задължава да ги чуем лично. Актуален е упрекът на д-р. Богоров към сънародниците ни. У нас- казва той (Богоров, 1983) - „секой се грижи за своята бъдност, без да помисля, че има и една обща бъдност, от която се поражда неговата. За да настигнем европейците, нам е потребно съдружаването. Там, дето са събрани мнозина в

едно име, над тях е благословията небесна. Щом хората загубят идеала, който ги упътва, сетнината е нравствено пропадане.“

Г. Данаилов и Т. Владигеров /независимо един от друг/ намират, че социалното познание не може да се подчинява на непроменими закони и каузални връзки, тъй като междучовешките отношения нямат устойчивостта на природните. Г. Данаилов определя този класически подход като „увлечение“. Според него **социалните явления и процеси „трябва да се изучават във връзка с място, време, култура, племенни особености и пр.“** „По-рано – продължава Г. Данаилов - нашата наука се ограничаваше с чисто материалните потреби; днес тя се спира и на духовните, значението на които ... расте много по-силно и заема все по-голямо надмощие в живота на човека.“ На тази основа – казва той - се постига не само „надделяване над природата“, а заради противоречията между индивидите, и „надделяване“ над човешката природа. Така „се е градила съвременната човешка култура“. Г. Данаилов заключава, че политиката „трябва да държи тясна връзка с етиката, само от която може да извлече своите ръководещи идеи, **централната от които е върховната ценност на човешката личност.**“ Социалният идеал е именно **„онзи обществен строй, който създава най-широки възможности за развитие на силите и способностите на всяка човешка личност.“** (Данаилов, 1934).

Според професор Владигеров класиците не предвидиха, че „стопанското равновесие, поддържано от пазарния механизъм, ще се нарушава тъкмо от свободната игра на стопанските сили и стопанския либерализъм“. Тези сили се тълкуват изолирано от духовни ценности като ресурси на личния и обществения живот. Именно заради това – заключава Т. Владигеров – „се налага **разширяване на обсега на политическата икономия до обществото в неговата цялост.**“ (Владигеров, Основни течения в политическата икономия. Вт. доп. изд., 1946).

Все повече изследователи /Е. Маслоу, Д. Бел, К. Боулдинг, Ам. Сен, Вл. Иноземцев и др./ осъзнават нуждата от създаване на **икономико-социологическа парадигма на обществения живот отвъд БВП**. В нея икономиката се изучава не като затворена в себе си, а във връзка със системата на обществото, от която черпи смисъл. Нобелистът К. Боулдинг /1910- 1993/ посвещава немалка част от творчеството си на разширяването на границите на икономическата наука чрез подобряване на връзките ѝ с другите социални науки (Боулдинг, 2002). Действително функционирайки самостоятелно, социалните подсистеми губят от качествата и функциите си. От разкъсването им една от друга губи от качествата си и системата на обществото. При схващането им в свързаност, от външни, противоречията между тях стават вътрешни и по-лесно разрешими. Според Ръсел Акофф /1919-2009/ социалната перспектива е **„векът на системите“**, претворяващ в себе си **„машинния век“**. Вярно е твърдението му, че разбирането на обществото като система е въпрос не само на анализ, а и на синтез.

Анализът разкрива неговата структура. Синтезът, съвместяващ в себе си анализа като необходим, но подчинен свой момент, обяснява обществото качествено (Акофф, 1985). Той показва не само дали добре или зле функционира някоя от подсистемите, а и това - как те взаимодействат помежду си и се коригират в процеса на социалната итерация. Може да е акумулирано голямо материално богатство като например в Катар, който е първи в света по БНД на човек /129,916 дол./ . Но Австралия, с три пъти по-малък такъв доход,

е водеща в света /след Норвегия и заедно с Швейцария/ по човешко развитие, докато Катар в това отношение дели с Кипър и Малта 33-та позиция. България, с 8 пъти по-малък БНД на човек в сравнение с Катар, има в 2015 г. 56-и ранг от 188 държави.

Ярка проява на политика, съдействаща за човешкото развитие е Програмата на ООН /т. нар. ПРООН/. Тя е фокусирана както върху икономически проблеми /бедност, енергийни ресурси, излизане от кризи, опазване на околната среда/, така и върху здравеопазването, образованието, възпитанието, демократичното управление, защитата на човешките права. Главният ѝ белег е, че **премества акцентите на политиките от икономическата загриженост към всички нужди на човека с оглед на човешкото себеосъществяване.** Последният /за 2016 г./ от ежегодните доклади за човешкото развитие, свързани с ПРООН, е именуван „**Човешко развитие за всички и за всекиго**“. Ценна информация предоставя Индексът на човешкото развитие. Съставен от пакистанския икономист Махбуд ул Хак в сътрудничество с индийския нобелист Амартя Сен, той е стандартизиран оценъчен агрегат, приложим във всяка страна въз основа на статистически установими индикатори. Но не само това. На 7 март 2017 г. Съветът за сигурност към ООН прие резолюция в защита на културното наследство навсякъде по света. В този смисъл, концепцията за човешкото развитие е алтернатива, която обхваща в себе си редица други концепции - за БВП на глава от населението и неговия растеж, за устойчивото развитие, за социалния прогрес, за качеството на живота, за щастieto и пр. Важно значение има също стратегията на Европейския Съюз. Както подчертава Д. Рифкин, на мястото на американската мечта за **материално благополучие** тя поставя формирането на глобално съзнание за **човешко благополучие** (Рифкин, 2004). Израз на тази стратегия е подпомагането на човешкото развитие чрез инструментите Европейски социален фонд и Оперативна програма “Развитие на човешките ресурси”.

Заключение

Концепцията за човешкото развитие не противоречи на Общата теория на икономиката, а съдържателно я пресъздава и ѝ придава съвременна концептуално-обяснителна завършеност. Защото за самото състояние на икономиката стават все по-важни духовния свят на човека, отношението към институциите, ценностите на свободата и отговорността, на морала и справедливостта. На тази основа, **икономиката би осигурявала материални възможности, духовността - идеи, визионерство и смисъл, нравствеността - добродетелност, правно-политическата сфера - социален мир и справедливост. А синергичният им ефект би било човешкото развитие.** Защото единствено човекът и животът му са безусловна самоценност, център към който би следвало да клони всичко.

Нерядко идеите са консервативни, изостанали от времето, или романтични, изпреварващи го. Идеята за човешкото развитие като осев принцип на общественото устройство и политики не може да е консервативна. Вече не е и романтична. Разбира се, животът тече не както го проектира човешкият разум, а какъвто го правят социалните сили. Сред тях обаче расте значението на човешкия активизъм. Такъв е и духът на съвременния преход към по-цивилизован свят.

Използвана литература

1. Акофф, Р. (1985). Планирование будущего корпорации. Москва: Прогресс.
2. Богоров, И. К. (1983). София: Български писател.
3. Боулдинг, К. (2002). Экономическая наука и социальные системы. В: Панорама экономической мысли конца XX столетия. Санкт-Петербург: Экономическая школа.
4. Владигеров, Т. (1944). Политическата икономия вчера и днес. Свищов: Фонд „Научни цели“.
5. Владигеров, Т. (1946). Основни течения в политическата икономия. Вт. доп. изд. Свищов: Фонд „Научни цели“.
6. Данаилов, Г. О. (1934). Пловдив: Хр. Г. Данов.
7. Иноземцев, В. (1998). За пределами экономического общества. Москва: „Академия“ - „Наука“.
8. Кънев, М. (2013). Идеята за прогрес отвъд икономиката. София: Изток-Запад.
9. Маркс, К., & Енгелс, Ф. (1978). Съчинения Том 46, Част първа. София.
10. Маслоу, Е. (2001). Мотивация и личност. София: „Кибеа“.
11. Монтескьо, Ш. (1984). За духа на законите. София: „Наука и изкуство“.
12. Рифкин, Д. (2004). Европейската мечта. Как бъдещето на Европа затъмнява Американската мечта. София: Прозорец.
13. Смит, А. (1983). Богатство на народите. София: Партиздат.
14. Смит, А. (1997). Теория нравственных чувств. Москва: „Республика“.
15. Чън, А. (2001). История на китайската мисъл. София: „РИВА“.
16. Ferguson, N. (2009). L'irresistible ascension de l'argent. Paris: PERRIN.